

CZU: 347.237: 347.65

LOCUL ȘI MOMENTUL DESCHIDERII PROCEDURII SUCCESORALE**Iulia BĂNĂRESCU***Universitatea de Studii Europene din Moldova*

În articolul de față ne-am propus să analizăm cele mai importante aspecte ale procedurii succesorale notariale. Abordând acest subiect, am constatat că în literatura de specialitate și în legislația națională nu și-au găsit o analiză detaliată problemele complexe cu care se confruntă notarii în activitatea lor ce vine să asigure realizarea drepturilor și libertăților persoanelor fizice și juridice, în scopul garantării siguranței și echilibrului circuitului civil. În cadrul studiului de față am încercat să nu ne depărtăm de aspectele practice ale procedurii succesorale. Rolul notarului e în primul rând de a fi aproape de cetățean. Considerăm că dacă notarul își îndeplinește competențele pe care legiuitorul i le-a conferit prin Legea cu privire la notariat, prin Codul civil, prin Constituție și prin alte legi, el se face util societății, statului și cetățenilor și va putea să-și desfășoare mulțumitor activitatea, desigur proporțional cu mersul general al vieții politice, sociale și economice a statului Republica Moldova.

Cuvinte-cheie: *patrimoniu, procedură succesoră notarială (necontencioasă), persoană fizică, persoană juridică, succesiune, defunct, competența organelor notariale, notar public, constatare.*

THE PLACE AND MOMENTS OF NOTARIAL SUCCESSION PROCEDURE

In analyzing this topic, we intend to elaborate a study of the most important moments of the notarial succession procedure. Taking into account that this problem has not been found in the literature and in the national legislation and is not scattered, I have found that the problems faced by the notaries in their daily activities, which come to ensure the realization of the rights and the freedoms of individuals and legal entities, all of these actions being made in order to guarantee the safety and balance of the civil circuit. We have tried, in the present study, not to distance ourselves from the practical aspects with which the notary meets daily in the succession proceedings. The role of the notary is primarily to be close to the citizen. We consider that if each notary fulfills the powers that the legislator gave us through the Law of Notary, the Civil Code, the Constitution, and other laws, it is useful to society, state and citizens and will be able to carry out thankful its activity, of course, commensurate with the general course of the political, social and economic life of the Republic of Moldova.

Keywords: *patrimony, notarial succession procedure, individual, legal person, succession, defunct, competence of notaries, notary public, finding.*

Introducere

Procedura succesoră notarială este o instituție de valoare juridică și socială, care trebuie menționată și amplificată spre folosul celor ce apelează la ea, degrevând instanțele de judecată, ajutând moștenitorii în clarificarea situațiilor pe care le au după decese și considerând ordinea de drept în societate. Într-o societate democratică importanță considerabilă are transmiterea dreptului de proprietate prin moștenire, iar mecanismul prin care se face această transmitere are nevoie de reglementări teoretice și normative destul de minuțioase pentru a se îndeplini cu o corectitudine înaltă. Procedura succesoră ocupă un loc destul de vast în cadrul activității notariale, iar lipsa unui bun suport legal al acesteia atrage atenția mai multor teoreticieni și practicieni în domeniu care încearcă să amelioreze cât de cât situația actuală din Republica Moldova.

Luând în calcul dificultățile legate de transmiterea patrimoniului persoanei defuncte către moștenitorii acesteia, legiuitorul a decis ca această procedură să fie realizată sub îndrumarea unui notar, care prin pregătirea și experiența sa poate face față problemelor legate de dreptul la moștenire.

Astfel, dificultățile ce însoțesc procedura succesoră au suscitât atenția noastră deosebită la efectuarea prezentului studiu.

Rezultate și discuții

Notariatul, de rând cu alte instituții ale statului, trebuie să fie determinat, mai mult ca oricând, să contribuie constructiv și competent la garantarea celui mai de seamă interes public: respectul legii. Doar o stabilitate în acest sens poate duce la predictibilitatea raporturilor juridice în stat, la siguranța pentru cetățeni, pentru întreaga societate, poate crea un climat de încredere și de dezvoltare pe baze solide, atât de necesar societății și economiei naționale. Dezvoltarea circuitului civil și nevoia de a asigura reglarea acestuia și contribuie la realizarea drepturilor și la executarea la timp a obligațiilor.

Deși doctrina consideră, în general, că procedura succesorală notarială se rezumă doar la constatarea recunoașterilor reciproce făcute de succesibili asupra calităților respective de moștenitori și a întinderii drepturilor cuvenite din succesiune, trebuie de remarcat, totuși, că în cadrul acestor proceduri notarul are un rol activ, lui revenindu-i sarcina de a observa stricta aplicare a legilor ce reglementează dreptul la moștenire, verificând în acest scop justa distribuire a drepturilor ce revin fiecărui moștenitor sau legatar. Notarul are, de asemenea, îndatorirea de a atrage atenția părților asupra tuturor aspectelor de drept și de fapt pe care le implică respectiva speță, cerându-le să-și formuleze obiecțiile lor. Notarul mai are obligația și de a verifica în cazul succesiunii testamentare dacă testamentele depuse de legatar îndeplinesc toate condițiile legale pentru a fi valabile. Tot în sarcina notarului cade și verificarea faptului dacă moștenirea a fost acceptată în termenul legal.

„Moartea, indiferent de cauza sa, atrage procedura constatării și declarării sale, iar, în final, a redactării unui act de stare civilă” [1]. Instituția succesiunii, mai concret – deschiderea ei, implică analiza a două aspecte: **data (momentul) deschiderii moștenirii și locul deschiderii acesteia** [2].

Datorită numeroaselor consecințe pe care le produce decesul unor persoane, data și locul deschiderii procedurii succesoriale au fost fixate de lege. Conform Codului civil al Republicii Moldova [3], data deschiderii succesiunii corespunde cu data morții persoanei. Potrivit alin.(2) art.1440 CC RM, „momentul deschiderii succesiunii se consideră cel al decesului persoanei care a lăsat moștenirea sau data rămânerii definitive a hotărârii judecătorești privind declararea morții lui”. În ce privește locul deschiderii moștenirii, acesta este ultimul domiciliu al defunctului, astfel cum este determinat de art.1443 CC RM.

Indubitabil, nu vom putea vorbi despre procedura succesorală fără a menționa despre momentul și locul deschiderii succesiunii, așa cum dreptul civil (în sens larg) suplinește procedura civilă, așa și succesiunea în sens material formează un cuplu cu procedura succesorală. Chiar autorii români evidențiază în operele lor capitole aparte pentru procedura succesorală [4], astfel diferențind aceste două domenii, fără însă a spune că există o delimitare netă între ele. În cele ce urmează vom pune în discuție anume procedura succesorală, punând accentul pe ultima în detrimentul succesiunii în sens material.

După cum am constatat, notarul este figura centrală, fiind investit prin lege pentru desfășurarea procedurii succesoriale necontencioase (cu unele excepții). În Legea cu privire la notariat [5], Capitolul VII este dedicat procedurii succesoriale. Articolul 55 al acestei legi stipulează că notarul, primind informația despre decesul persoanei, deschide procedura succesorală în baza declarației scrise:

- 1) a moștenitorilor legali, moștenitorilor testamentari ori a mandatarilor lor legali privind acceptarea succesiunii sau renunțarea la ea;
- 2) a reprezentantului organelor de stat;
- 3) a creditorilor defunctului.

În cererea de deschidere a procedurii succesoriale vor fi menționate:

- 1) datele de stare civilă ale defunctului;
- 2) numele, prenumele și domiciliul moștenitorilor prezumtivi;
- 3) bunurile defunctului, cu menționarea valorii acestora, precum și a pasivului succesoral.

Determinarea datei și a locului succesiunii este importantă din punct de vedere juridic, deoarece în funcție de acestea urmează a fi aplicate normele legale privind vocația succesorală a moștenitorilor și normele privind competența organelor notariale și judiciare în desfășurarea procedurii succesoriale. Deschiderea moștenirii și data acesteia nu trebuie confundate cu deschiderea procedurii succesoriale notariale, care are loc la o dată variabilă și ulterioară deschiderii moștenirii.

Deschiderea procedurii succesoriale este acțiunea notarului de intentare a procedurii succesoriale în vederea asigurării transmiterii patrimoniului succesoral către moștenitori, cu respectarea drepturilor și a intereselor legitime ale statului și ale altor persoane interesate, îndeplinită în temeiul cererii (declarației) persoanei împuternicite. Deschiderea procedurii succesoriale este o chestiune cu totul distinctă de aceea a deschiderii succesiunii. Procedura succesorală notarială este o modalitate practică de constatare oficială a dobândirii calității de moștenitor pentru persoanele care, ca urmare a deschiderii succesiunii, au fost investite cu dreptul de a-l moșteni pe defunct. Îndeplinirea procedurii notariale de deschidere a succesiunii nu constituie o condiție a acceptării moștenirii, ci numai un mod de constatare oficială a acestei acceptări din partea succesibililor.

Prin deschiderea succesiunii se înțelege faptul juridic ce dă naștere transmisiunii succesoriale [6]. Deschiderea succesiunii este provocată numai de faptul juridic al decesului unei persoane sau, în mod excepțional, de pronunțarea unei hotărâri judecătorești declarativă de moarte, care se sprijină tot pe prezumția morții. Ea prezintă o importanță juridică deosebită, întrucât moștenitorii, indiferent dacă sunt moștenitori legali sau tes-

tamentari, nu pot dobândi niciun drept asupra patrimoniului succesoral până în momentul deschiderii moștenirii prin moarte, deoarece patrimoniul unei persoane fizice nu poate fi transmis și dobândit decât la moartea titularului. De fapt, înainte de deschiderea moștenirii, nici nu se poate vorbi despre moștenitori ori patrimoniul succesoral, persoana în viață fiind titularul patrimoniului său, iar moștenitorii urmează să fie determinați numai la data deschiderii moștenirii [7]. Succesiunea se deschide în momentul morții lui *de cuius*, așa cum acesta este precizat în actul de deces. În cazul morții constatate prin certificat de deces, acesta atestă ziua, luna și anul producerii decesului; în cazul lipsei menționii orei exacte a decesului, aceasta poate fi stabilită pe baza actelor medicale constatatoare a morții. Stabilirea orei exacte (chiar a minutului și a secunde) a decesului se poate învedera ca dificilă, dar foarte utilă în cazul morții mai multor persoane cu vocație succesorală reciprocă sau unilaterală, care au murit în același eveniment și/sau în același timp. În acest sens avem prevederile art.1441, alin.(1) CC RM [8].

Potrivit art. 54 al Legii privind actele de stare civilă [9], proba încetării din viață și, implicit, a datei deschiderii succesiunii se face în principal cu certificatul de deces emis de organele stării civile, întocmit în temeiul certificatului medical constatator al decesului, eliberat de o unitate sanitară sau prin hotărâre judecătorească de declarare a morții, rămasă definitivă, hotărâre care cuprinde și data stabilită de judecată ca fiind aceea a morții. Sunt, însă, situații în care nu este posibil de a stabili prin constatări directe decesul unei anumite persoane. Este cazul persoanelor dispărute de la domiciliul lor, despre care nu există nicio știre și cu privire la care există o totală incertitudine. Înlăturarea acestei incertitudini se realizează prin declararea judecătorească a morții persoanei dispărute, care are drept consecință încetarea capacității de folosință a persoanei, întemeiată pe o prezumție foarte puternică de moarte a acesteia [10].

În literatura juridică se menționează că „dispariția persoanei sau absența acesteia de la locul de trai reprezintă un caz excepțional, ce preocupă în mod deosebit persoanele cu care s-a aflat în diferite raporturi juridice – membrii familiei, creditorii, persoanele inapte de muncă întreținute de aceasta etc. Pentru înlăturarea tuturor consecințelor negative care pot avea loc, precum și pentru adevărarea presupusului deces al persoanei, legislația prevede stabilirea unui statut special, în dependență de situație, și anume: declararea pe cale judecătorească a decesului persoanei sau a dispariției fără veste” [11]. În situația în care cel în cauză este absent de la domiciliu și există stare de incertitudine asupra existenței sale fizice, este organizată o procedură specială de constatare a „absenței”, urmată de pronunțarea unei hotărâri judecătorești de „declarare a morții”. Declararea cetățeanului dispărut fără urmă sau declararea cetățeanului decedat face parte din categoriile de pricini ale procedurii speciale cu privire la statutul juridic al cetățeanului. Tot prin hotărâre judecătorească de declarare a morții este determinată și data morții persoanei în cazul unor accidente care au produs decesul. „În cazul declarării cetățeanului decedat se realizează înscrierea decesului în cartea (registru) organului de înregistrare a actelor de stare civilă, se deschide succesiunea, căsătoria se consideră încetată” [12].

Subliniem că simpla declarare judecătorească a dispariției unei persoane fizice nu are efect pentru deschiderea moștenirii, pentru că „cel dispărut este socotit a fi în viață”, dacă nu a intervenit o hotărâre declarativă de moarte rămasă definitivă [13]. Declararea persoanei decedate la cererea persoanelor interesate are loc în conformitate cu prevederile Codului de procedură civilă al Republicii Moldova [14], Capitolul XXVII. În art.52 alin.(3) CC RM se precizează că ziua morții persoanei declarate decedată se consideră ziua la care hotărârea judecătorească privind declararea decesului ei a rămas definitivă. Dacă o persoană dispărută în împrejurări care prezentau o primejdie de moarte sau care dau temei de a presupune că a decedat în urma unui accident este declarată decedată, instanța de judecată poate să declare ca dată a decesului ziua morții ei prezumate. În situația în care hotărârea declarativă de moarte a persoanei va prevedea o anumită dată a decesului *de cuius*-ului, aceasta va putea crea situația omiterii termenului de acceptare a succesiunii de către moștenitori. De aceea, considerăm, alături de autorul Iurii Tolstoi, că ar fi mai corect de a calcula termenul de acceptare a succesiunii din ziua în care hotărârea judecătorească de declarare a morții a rămas definitivă și nu din ziua indicată în aceasta ca fiind cea a morții persoanei fizice. Aceasta nu va duce la tergiversarea procesului prin înaintarea unei acțiuni în privința prelungirii termenului de acceptare a succesiunii [15]. Respectiva soluție este agreată și de Oxana Robu în teza sa de doctor „Unele aspecte ale succesiunii legale în Republica Moldova la etapa actuală”.

Reieșind din dispozițiile alin.(2) art.1440 CC RM, deschiderea moștenirii coincide cu momentul morții celui care lasă moștenirea, iar momentul morții se stabilește după ziua calendaristică și chiar ora sau minutul survenirii ei. Dovada morții, inclusiv ora și minutul, adică momentul morții, poate fi făcută prin orice mijloace de probă. Facând comparație cu Codul civil din 1964, care în art.562 prevedea că data deschiderii succesiunii

este ziua morții celui ce a lăsat moștenirea, în actualul Cod civil al RM legiuitorul a schimbat radical situația, concretizând că deschiderea succesiunii are loc la momentul morții (care include atât ziua, cât și ora sau chiar minutul morții). Aceasta a soluționat problema pentru cazurile în care persoanele decedază în aceeași zi (comorienți și codecedați), dar la ore diferite, astfel încât, conform noii formulări juridice, ele se pot moșteni una pe alta, în cazul când este o diferență între momentul morții lor, fie chiar și ne semnificativă.

Astfel, în literatura de specialitate [16] s-a specificat că în cazul în care drept criteriu de stabilire a datei morții se ia „ziua decedului”, pentru persoana fizică nu se va ține cont de intervalul de timp dintre decesele persoanelor cu vocație succesorală reciprocă care au murit în aceeași zi, ele fiind considerate comorienți. Iar dacă, spre exemplu, o persoană a decedat la ora 23 și 50 min., iar alta la 00 și 05 min., atunci aceste persoane nu se consideră comorienți și se moștenesc una după cealaltă. Iu.Tolstoi acreditează această soluție, motivând că în practică nu este posibil întotdeauna să stai cu un cronometru la căpătâiul celor ce decedază, mai ales ținând cont de faptul că moartea de multe ori survine în condiții excepționale (accidente, cataclisme etc.).

Astfel, după cum am menționat, succesiunea se deschide prin moarte. Determinarea acestui moment este importantă pentru clarificarea următoarelor situații:

- a) de la această dată încep a ființa normele instituției moștenirii;
- b) numărul, calitatea și capacitatea persoanelor cu drept de moștenire, precum și drepturile lor asupra moștenirii;
- c) data deschiderii succesiunii fixează momentul de la care începe să curgă termenul de 6 luni, prevăzut de art.1517 CC RM, de acceptare a succesiunii de către moștenitorii care au vocație succesorală;
- d) data deschiderii succesiunii coincide cu data modificării naturii juridice a bunurilor succesoriale. Din bunuri individualizate în patrimoniul defunctului, ele devin bunuri aflate în stare de indiviziune, în patrimoniul moștenitorilor, dacă la succesiune sunt chemați mai mulți succesori. Aceștia preiau o universalitate de bunuri, activ și pasiv;
- e) în cazul unui conflict în timp al unor legi succesoriale succesive, în raport cu această dată se determină legea aplicabilă;
- f) data deschiderii succesiunii marchează data până la care retroactivează acceptarea sau renunțarea la moștenire;
- g) în cazul pluralității de moștenitori, data deschiderii succesiunii marchează ziua în care începe starea de indiviziune.

Se atenționează că raporturile succesoriale sunt guvernate de legea în vigoare la data deschiderii moștenirii. Astfel, dacă cel ce a lăsat moștenirea a decedat până la punerea în aplicare a noului Cod civil, atunci se vor aplica deplin prevederile Codului civil în redacția din 1964, iar începând cu 12 iunie 2003 (data punerii în aplicare a noului Cod) se vor aplica prevederile noului Cod civil. În cazul în care, de exemplu, moștenirea s-a deschis la 20.03.2003, iar moștenitorul, nereușind să accepte moștenirea, a decedat după intrarea în vigoare a noului Cod, transmisia succesorală se va determina conform normelor noului Cod civil.

Raporturile de succesiune cu privire la bunurile mobile, oriunde s-ar afla acestea, sunt guvernate de legea națională (*a se citi* personală) în vigoare la momentul decesului persoanei care a lăsat moștenirea (art.1622 alin.(1) CC RM).

Legiuitorul moldav, reglementând esența *legii naționale*, a preluat greșit acest concept din știința Dreptului Internațional Privat. Situația se datorează faptului că legea personală se prezintă sub două aspecte: legea națională (*lex patriae*) și legea domiciliului (*lex domicilii*). Între noțiunea de lege personală, pe de o parte, și noțiunile de lege națională și legea domiciliului, pe de alta, există corelația de tip parte-întreg. Astfel, pentru cetățenii unui stat legea personală este legea națională, iar pentru apatrizi legea personală este legea domiciliului (sau a reședinței). Din analiza celor relatate și în intenția de a remedia sub aspect terminologic textul art.1587 din CC RM, Corneliu Vrabie consideră că „acesta ar putea să îmbrace următoarea formulare: starea și capacitatea persoanei fizice sunt cărmuite de legea sa personală; legea personală a cetățeanului străin este legea sa națională; legea personală a apatridului se consideră legea statului în care își are domiciliul sau în lipsa acestuia reședința; legea personală a refugiatului se consideră legea statului care îi acordă azil” [17]. Ne alăturăm opiniei autorului precitat.

Moștenirea se deschide la ultimul domiciliu al lui *de cuius* și nu la locul decesului. Alegerea este justificată prin aceea că moartea lui *de cuius* poate surveni într-un loc unde acesta se afla accidental și se impune din considerentul că, de obicei, la ultimul domiciliu al defunctului pot fi soluționate mai ușor problemele ce privesc moștenirea, aici aflându-se, de obicei, înscrisurile defunctului (inclusiv, în majoritatea cazurilor, testamentul

întocmit de defunct) și tot acolo se pot culege mai ușor informații în legătură cu presupușii moștenitori și conținutul masei succesoriale.

Determinarea locului deschiderii succesiunii este importantă, deoarece:

- a) fixează competența teritorială a notarului cu privire la procedura succesorală notarială (necontencioasă);
- b) fixează competența teritorială jurisdicțională (a instanței de drept comun) cu privire la soluționarea tuturor litigiilor privitoare la acea succesiune (contencioasă).

Locul deschiderii moștenirii prezintă interes practic pentru stabilirea organelor competente teritorial să soluționeze diferitele probleme legate de atribuirea patrimoniului succesoral" [18].

În subsidiar, dacă locul decesului nu este cunoscut, locul deschiderii succesiunii se va considera locul unde se află bunurile defunctului.

Dacă bunurile succesoriale se află în diferite locuri, cel al deschiderii succesiunii va fi considerat locul unde se află partea cea mai valoroasă a bunurilor imobile. Dacă nu există bunuri imobile, se consideră locul unde se află partea principală ca valoare a bunurilor mobile. Trebuie de remarcat faptul că Codul civil al RM instituie anumite criterii de determinare a locului deschiderii succesiunii. Ele urmează a fi aplicate în strictă consecutivitate, în modul cum ele sunt expuse în art.1443 CC RM.

Prin Ordinul Ministrului Justiției nr.519 din 3 decembrie 2013 (cu modificările și completările ulterioare) a fost creat Grupul de lucru pentru modificarea și completarea Codului civil. Grupul de lucru, în comun cu Ministerul Justiției, a elaborat proiectul noii redacții a Cărții a IV-a (care se va intitula „Moștenirea”), pornind de la modelul oferit de Codul civil german și de Legea Estoniei cu privire la moștenire din 2009.

Argumentând necesitatea modificării Codului civil, au fost luate în calcul evoluțiile legislative din:

- a) Franța – Legea franceză de reformare a succesiunilor din 2006 (Loi n°2006-728 du 23 juin 2006);
- b) România – noul Cod civil al României (în vigoare din 2011) și noul Cod de procedură civilă al României (în vigoare din 2013);
- c) dreptul european – în special evoluțiile introduse prin Regulamentul (UE) nr.650/2012 din 4 iulie 2012 privind competența, legea aplicabilă, recunoașterea și executarea hotărârilor judecătorești și acceptarea și executarea actelor autentice în materie de succesiuni și privind crearea unui certificat european de moștenitor [19] (în vigoare din 17 august 2015).

Având în vedere mobilitatea cetățenilor și în vederea asigurării administrării corecte a justiției și asigurării existenței unui factor de legătură între moștenire și statul în care se exercită competența notarială și jurisdicțională în materie de moștenire, Regulamentul a prevăzut că factorul de legătură, în vederea stabilirii atât a notarului / instanței competente, cât și a legii aplicabile, ar trebui să fie reședința obișnuită a defunctului la data decesului. Pentru a stabili reședința obișnuită, notarul ar trebui să efectueze o evaluare de ansamblu a circumstanțelor vieții defunctului în decursul anilor anteriori decesului său și la momentul decesului, luând în considerare toate elementele de fapt relevante, în special durata și regularitatea prezenței defunctului în statul / locul vizat, precum și condițiile și motivele acestei prezențe. Reședința obișnuită astfel stabilită ar trebui să demonstreze o legătură apropiată și stabilă cu statul / locul, luându-se în considerare obiectivele specifice ale reglementării (Preambulul (23) din Regulamentul (UE) nr.650/2012 din 4 iulie 2012).

În anumite cazuri poate fi dificil de a stabili reședința obișnuită a defunctului. Un astfel de caz poate să apară, în special, atunci când defunctul a plecat din motive profesionale sau economice să trăiască și să lucreze într-un alt stat / loc, uneori pentru o perioadă lungă, dar a menținut o legătură strânsă și stabilă cu statul / locul de origine. Într-un astfel de caz s-ar putea considera, în funcție de circumstanțele cazului, că defunctul își are încă reședința obișnuită în statul / locul său de origine în care s-a aflat centrul de interes al familiei sale și și-a desfășurat viața socială. Alte cazuri complexe pot să apară și atunci când defunctul a trăit alternativ în mai multe state sau a călătorit dintr-un stat în altul fără a se fi stabilit permanent într-un anumit stat. În cazul în care defunctul era cetățean al unuia dintre statele respective sau își avea toate bunurile principale în unul dintre acele state, cetățenia sa sau locul unde sunt situate bunurile sale ar putea constitui un factor special în evaluarea de ansamblu a tuturor circumstanțelor de fapt (Preambulul (24) din Regulamentul (UE) nr.650/2012 din 4 iulie 2012).

Pentru a facilita trecerea notariatului autohton la acest nou mod de determinare a competenței teritoriale, se planifică instituirea unei prezumții simple, potrivit căreia „până la proba contrară se prezumă că ultima reședință obișnuită a defunctului se afla la ultimul său domiciliu”. Această normă tranzitorie va trebui însă abrogată din data în care Regulamentul (UE) nr.650/2012 din 4 iulie 2012 va deveni obligatoriu pentru Republica Moldova.

Atenționăm că raporturile de succesiune cu privire la bunurile imobile sunt guvernate de legea statului pe al cărui teritoriu se află aceste bunuri (art.1622 alin.(2) CC RM), deci nu de legea națională (*a se citi* legea personală), ca în cazul bunurilor mobile. Aceasta se explică prin legătura indisolubilă a bunurilor imobile cu teritoriul statului gazdă.

De ce ar ridica succesiunile intracomunitare probleme în special? Normele naționale privind drepturile de moștenire variază mult și fiecare stat, aplicând dreptul internațional privat la nivel național, ar putea aplica norme diferite pentru același caz.

Să luăm un exemplu practic simplu: Decedatul era un cetățean moldovean a cărui ultimă reședință obișnuită a fost în Franța.

✓ Dacă o instanță din Republica Moldova trebuie să se pronunțe cu privire la succesiune, se va aplica dreptul succesoral moldovenesc, deoarece, conform dreptului internațional privat moldovenesc, succesiunea este reglementată de legislația statului a cărui cetățenie o avea decedatul sau decedata, dar cu divizarea succesiunii, respectiv aplicarea legii locului unde se află anumite bunuri – sau *lex rei sitae* – pentru proprietățile imobile (respectiv, legea statului în care se află imobilul).

✓ Dacă o instanță franceză trebuie să se pronunțe cu privire la aceeași succesiune, se va aplica dreptul succesoral francez conform aceluiași tipar de fapte. Conform dreptului internațional privat francez, succesiunea este reglementată de legislația statului în care persoana decedată avea reședința obișnuită în momentul decesului.

✓ Divergența privind legislația aplicabilă devine o problemă, dacă ambele legislații nu ajung la același rezultat. Să presupunem că decedatul moare fără testament, lăsând în urmă soția și un copil născut din căsătorie, nefiind niciun alt urmaș. Conform dreptului succesoral moldovenesc, dacă nu există testament, soția ar primi jumătate din moștenire, iar singurul copil ar primi cealaltă jumătate.

✓ Conform legislației franceze, totuși, în cadrul unei succesiuni fără testament, soția ar primi doar un sfert din avere (și dreptul de folosință a apartamentului marital fără a plăti), iar copilul ar primi trei sferturi. În schimbul părții sale, soția rămasă în viață ar putea opta pentru uzufruct sau renta viageră pentru întreaga avere.

✓ Astfel, părțile soției rămase în viață și ale copilului depind de decizia instanței în acest caz.

Schimbări de drept internațional privat: o singură lege aplicabilă întregii moșteniri. În acord cu dispozițiile Regulamentului (UE) nr.650/2012 din 4 iulie 2012, în Cartea a V-a (Dreptul internațional privat) se planifică reformularea art.1622 din redacția actuală a acestuia. Conform acestuia, legea care guvernează moștenirea (*lex succesionis*) este divizată: pentru bunurile mobile – este locul ultimului domiciliu al defunctului, iar pentru bunurile imobile – locul aflării lor (*lex rei sitae*). În același sens va trebui ajustat și art.35 alin.(3) lit.a) din Legea cu privire la notariat, nr.1453-XV din 8 noiembrie 2002.

Regulamentul (UE) nr.650/2012 schimbă această paradigmă tradițională, astfel încât *lex succesionis* este unică – locul ultimei reședințe obișnuite a defunctului (art.21 din Regulament). *Lex rei sitae* se va aplica doar formalităților de publicitate privind drepturile asupra bunurilor imobile, adică în ce condiții se consideră dobândit bunul imobil și conform cărei proceduri oficiul cadastral teritorial înregistrează dreptul dobândit prin moștenire.

Regula principală ar trebui să asigure că moștenirea este reglementată de o lege previzibilă, cu care succesiunea are legături strânse. Din motive de securitate juridică și pentru a evita fragmentarea moștenirii, acea lege ar trebui să reglementeze moștenirea în ansamblul său, adică totalitatea bunurilor care fac parte din masa succesorală, indiferent de natura acestora (imobile sau mobile) și indiferent dacă ele sunt situate în Republica Moldova sau într-un alt stat. Aceasta ar trebui să asigure cetățenilor certitudine juridică prin faptul că permite cunoașterea din timp a legii aplicabile moștenirii lor, precum și introduce norme armonizate privind conflictele de legi, pentru evitarea rezultatelor contradictorii (Preambulul (37) din Regulamentul (UE) nr. 650/2012 din 4 iulie 2012).

Proiectul Cărții a IV-a ține cont și de situația în care statul străin ar putea să nu recunoască certificatul de moștenitor eliberat de notarul din Republica Moldova conform legii RM (art.1575) [20].

Experții în domeniul dreptului internațional privat sunt în favoarea aplicării legislației ultimei reședințe obișnuite. Mulți experți nu agreează criteriile de cetățenie, deoarece consideră că acest criteriu este învechit sau, chiar mai rău, discriminatoriu (în opinia noastră, nu este).

Tehnic, ambele opțiuni au merite egale:

- este mai ușor de determinat cetățenia;
- cu toate acestea, reședința obișnuită ar putea coincide mai des cu amplasamentul bunurilor și cu reședința moștenitorilor.

Astfel, este vorba despre alegerea politică a legiuitorului. Ambele opțiuni sunt deopotrivă fezabile. Decizia depinde de legiuitor.

Totuși, o cooperare sporită între diversele registre testamentare naționale ar ușura localizarea tuturor dispozițiilor *mortis causa* relevante în cadrul succesiunilor intracomunitare.

Conform art.30 alin.(1) CC RM, domiciliul și reședința sunt atribute de identificare a persoanei fizice în raporturile de drept civil și se prezintă ca drepturi nepatrimoniale. Legiuitorul stabilește că domiciliul persoanei fizice este acolo unde ea are locuința statornică sau principală. Astfel, pentru ca locuința persoanei fizice să fie considerată drept domiciliu este necesar ca ea să fie statornică, iar dacă persoana fizică are mai multe locuințe statornice, domiciliul său va fi locuința sa principală.

Locuința statornică înseamnă locul permanent de trai unde s-a stabilit persoana în virtutea condițiilor de viață. De exemplu, un tânăr specialist, venit după terminarea instituției de învățământ într-o localitate, are ca domiciliu această localitate, nu însă localitatea în care s-a născut.

Locuința principală se stabilește, conform opiniei autorilor Sergiu Baieș și Nicolae Roșca, în cazul în care persoana fizică, în virtutea diferiților factori, are domiciliu în mai multe locuri. De exemplu, dacă persoana, din 12 luni ale anului, 3 luni locuiește în Bălți, 6 luni în Chișinău, iar 3 luni în Vulcănești, domiciliul ei va fi considerat cel de la Chișinău, aici locuind cel mai mult timp [21].

Dovada ultimului domiciliu se va face prin orice mijloc legal de probă, iar instanța competentă va fi cea din raza ultimului domiciliu.

Astfel, importanța domiciliului poate fi evidențiată sub următoarele aspecte:

- de domiciliu ține declararea persoanei fizice dispărută fără veste (art.49 CC RM) și declararea persoanei decedată (art.52 CC RM);
- în dependență de domiciliu este stabilită competența diferitelor organe ale puterii executive și a celor judecătorești;
- după domiciliu se determină locul executării obligațiilor (art.573 CC RM), locul deschiderii succesiunii (art.1443 CC RM) și alte drepturi și obligații ale persoanelor fizice.

Am vorbit anterior despre competența materială, dar menționăm că există și o competență teritorială între notari. Conform Legii cu privire la notariat, procedura succesorală notarială (necontencioasă) este de competență exclusivă a notarului care își desfășoară activitatea pe teritoriul unde defunctul a avut ultimul domiciliu (art.35 alin.(3) lit.a)). În cazul în care pe unul și același teritoriu își desfășoară activitatea mai mulți notari, competența de îndeplinire a procedurii succesorală aparține primului notar sesizat (art.55 alin.(2)).

Notarul sesizat are obligația să verifice în prealabil competența teritorială.

Deci, în cazul în care notarul este sesizat printr-o declarație scrisă, având acces direct la Registrul dosarelor succesorală, creat în baza Ordinului Ministrului Justiției, nr.38 din 03.02.2006, cu privire la crearea Registrului dosarelor succesorală și a testamentelor și aprobarea Regulamentului acestuia [22], va verifica dacă există la un notar din același teritoriu un dosar deja deschis. Verificarea se efectuează de notar prin completarea formularului interpelării care conține următoarele rubrici:

- a) numele și prenumele defunctului, numărul de identificare (în cazul când acesta este indicat în actul de deces);
- b) data decesului;
- c) data nașterii (în cazul când aceasta este indicată în actul de deces), (pct.9).

Ordinul în cauză delimitează două ipoteze: (1) În cazul când procedura succesorală solicitată a fost înregistrată anterior în Registru, notarul va recepționa din Registru informația cu privire la dosarul succesoral deschis și despre notarul la care a fost deschisă procedura (pct.10); (2) În cazul când procedura succesorală solicitată nu a fost înregistrată anterior în Registru, notarul va recepționa din Registru confirmarea privind lipsa înregistrării dosarului succesoral, conform datelor indicate în formularul interpelării. În temeiul acestei confirmări și în scopul înregistrării dosarului succesoral în Registru, notarul va completa imediat formularul interpelării care conține următoarele rubrici:

1. numele și prenumele defunctului, numărul de identificare (în cazul când acesta este indicat în actul de deces);
2. data decesului;
3. data nașterii (în cazul când aceasta este indicată în actul de deces);
4. numele și prenumele persoanelor care au depus declarație;
5. ultimul domiciliu al defunctului sau locul aflării bunurilor succesorală;
6. altă informație.

În baza interpelării expediate, notarul recepționează din Registrul confirmarea înregistrării dosarului succesoral care conține: numărul de înregistrare a dosarului succesoral deschis, data și ora înregistrării lui atribuite în mod automat de Registrul, numele, prenumele notarului care a efectuat înregistrarea și datele care au fost introduse de notar conform pct.11 al Ordinului Ministrului Justiției nr.38 din 03.02.2006. În ipoteza în care procedura succesorală a fost deja deschisă, notarul va informa părțile care l-au sesizat despre notarul care a deschis primul dosarul succesoral și le va îndrepta spre el. Totodată, notarul va transmite toate actele deja efectuate la primul notar sesizat. Regula primului notar sesizat este agreată și de literatura de specialitate, deoarece ar fi irațional ca în același dosar succesoral să fie implicați doi și mai mulți notari.

Concluzii

Investigațiile efectuate au permis formularea unor concluzii, care vor fi benefice altor autori care vor dori să abordeze și ei acest subiect, iar recomandările înaintate vor putea fi utilizate de legiuitor la modificarea și perfecționarea legislației notariale.

Proiectele Legii cu privire la procedura notarială prezente pe pagina web a Ministerului Justiției (<http://justice.gov.md/>) cuprind multe reglementări de ordin material preluate de legislația civilă în sens larg. Legea urmează să prevadă doar principiile generale ale unui domeniu, ca ulterior organele publice de specialitate (în cazul nostru – Ministerul Justiției) să vină cu mai multe concretizări și detalizări ale ideilor formulate de lege, prin elaborarea de regulamente și ordine întru aplicarea prevederilor legale. Concluzionăm că cuprinsul viitoarei Legi cu privire la procedura notarială nu trebuie să fie îngreunat cu prea multe reglementări, în special de ordin material, care să vină în contradicție cu însuși titlul proiectului legii. Lăsând astfel ca Ministerul Justiției să ajute practicienii să aplice corect și în spiritul legii reglementările în cauză prin elaborarea regulamentelor și ordinelor privind aplicarea prevederilor legale.

Procedura succesorală, în ipoteza în care este una necontencioasă, reprezintă o totalitate de norme juridice care stabilesc acțiunile notarului, având drept scop mijlocirea trecerii patrimoniului succesoral de la defunct către moștenitorii săi (după caz, testamentari sau legali), în baza acordului unanim al moștenitorilor și creditorilor defunctului. În cazul în care procedura succesorală este una contencioasă, ea reprezintă totalitatea normelor juridice care stabilesc prerogativele instanței de judecată întru soluționarea problemelor (litigiilor) apărute în cadrul derulării procedurii succesorale necontencioase în fața notarului, dacă se ivesc litigii între moștenitori și/sau creditori. Definind procedura succesorală, dorim să punem accentul pe caracterul dualist al acesteia. Astfel, se desprind două ipoteze privind procedura succesorală: una contencioasă și alta necontencioasă. Drept rezultat al acestei diferențieri am stabilit și diferite atribuții pe care le au organele implicate în procedura succesorală (instanța de judecată și notarul). Totodată, juriștilor le revine sarcina de a sesiza această diferență și de a aplica corect reglementările ei în situațiile concrete din practică. Caracterul necontencios al procedurii succesorale și-a dovedit pe deplin eficiența, fiind aleasă aproape unanim de părțile interesate, datorită simplității, operativității și costurilor ei reduse, față de procedura judecătorească formalistă, costisitoare și lentă în desfășurarea ei.

Lipsa înțelegerii între părți cu privire la masa succesorală și la drepturile lor confirmă caracterul litigios al raporturilor dintre moștenitori, caz în care notarul nu mai este competent, pentru că procedura succesorală notarială nu se mai poate îndeplini, încetează de a mai fi necontencioasă. Astfel că, în baza închierii notarului care constată această situație, instanța de judecată rămâne bine sesizată sub raportul competenței sale în astfel de cauze.

În situația în care hotărârea declarativă de moarte a persoanei va prevedea o anumită dată a decesului *de cuius*-ului, aceasta va putea crea situația omiterii termenului de acceptare a succesiunii de către moștenitori. Astfel, propunem ca termenul de acceptare a succesiunii să fie calculat din ziua în care hotărârea judecătorească de declarare a morții a rămas definitivă și nu din ziua indicată în aceasta ca fiind cea a morții persoanei fizice. Aceasta nu va duce la tergiversarea procesului prin înaintarea unei acțiuni în privința prelungirii termenului de acceptare a succesiunii.

În final menționăm că notarul este obligat să respecte ordinea de drept, voința părților și normele procedurale și materiale în vederea îndeplinirii scopului instituției pe care o reprezintă, toate aceste acțiuni ale sale reprezentând de fapt conceptul procedurii notariale.

Referințe:

1. CHIRICĂ, D. *Drept civil. Succesiuni și testamente*. București: Rosetti, 2003, p.38-39.
2. MACOVEI, D. *Drept civil. Succesiuni*. Iași: Ankarom, 1998, p.14.
3. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2002, nr.82-86/661.
4. CHIRICĂ, D. *Drept civil. Succesiuni*. București: Lumina LEX, 1996, p.275; MACOVEI, D. *Drept civil. Succesiuni*. Iași: Ankarom, 1998, p.215.
5. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2002, nr.154-157.
6. CHIRICĂ, D. *Drept civil. Succesiuni*. București: Lumina LEX, 1999, p.9.
7. PASCARI, A., ROBU, O. Aplicarea legislației și a practicii judiciare la examinarea litigiilor succesoriale. În: *Studii juridice în onoarea prof. univ., dr. Gheorghe Chibac*, 2013, p.351.
8. Ibidem.
9. Legea privind actele de stare civilă, nr.100-XV din 26.04.2001. În: *Monitorul Oficial al Republicii Moldova*, 2001, nr.97-99.
10. TURUIANU, C. *Drept civil. Partea Generală*. București: România de Mâine, 2002, p.122-123.
11. VLAICU, I. Declararea pe cale judecătorească a decesului unuia dintre soți și efectele sale. În: *Conferința științifică națională cu participare internațională „Integrare prin cercetare și inovare”*, 10-11 noiembrie 2014. *Rezumate ale comunicărilor*. Vol.II. *Științe sociale*. Chișinău: CEP USM, 2014, p.24.
12. BELEI, E., CHIFA, F., COJUHARI, Al. [et al.]. *Drept procesual civil: Partea Specială* (curs universitar). Chișinău: CEP USM, 2009, p.139.
13. DEAK, Fr. *Contracte civile și asigurări*. București: Actami, 1999, p.32.
14. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2003, nr.111-115.
15. ТОЛСТОЙ, Ю. *Наследственное право*. Москва: Юридическая литература, 2000, с.44.
16. Ibidem, p.25.
17. VRABIE, C. *Statutul juridic al persoanei fizice în dreptul internațional privat*: Teză de doctor în drept. Chișinău, 2008, p.40-42.
18. DEAK, Fr., POPESCU, R. *Tratat de drept succesoral*. Ediția a III-a. Vol.I. *Moștenirea legală*. București: Universul Juridic, 2013, p.69.
19. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/RO/TXT/?uri=CELEX:32012R0650> [Accesat: 11.09.2017]
20. Proiectul Codului civil, Cartea a IV-a „Moștenirea”. <http://www.justice.gov.md> [Accesat: 11.09.2017]
21. BAIȘ, S., ROȘCA, N. *Drept Civil. Partea Generală. Persoana fizică. Persoana juridică*. Ediția a III-a. Chișinău, 2007, p.291.
22. Monitorul Oficial al Republicii Moldova, 2006, nr.43-46/145.

Prezentat la 12.10.2017